

Т. Ю. Ковалевська

ВЕРБАЛЬНІ ВИЯВИ АВТОСТЕРЕОТИПІВ

Когнітивний поворот лінгвістичної науки до мовної особистості як медіума при зануренні у трансцедентну площину мовного буття зумовлює необхідність аналітичного реконструювання актуальних детермінант мовця, пов'язаних перш за все з його ментальними характеристиками. Багатозначність терміна ментальність, менталітет спричиняє до неодноманітності у його трактуванні, де він найчастіше пов'язується з раціональністю, чим підкреслюється його відповідність первинній, "сапієнсій" природі людства. Але ж за К.-Г. Юнгом модель психіки містить п'ять функцій: мислення, почування, відчуття, інтуїцію і трансцедентність, які становлять своєрідний психофункціональний континуум і спричиняють до розуміння менталітету як неподільного комплексу раціонально-ірраціональних характеристик людської психіки.

Сучасні дослідники, підкреслюючи, що "формування менталітету завжди відбувається в певному соціокультурному контексті" [31:191], розуміють цей етнонаціональний модус мислення як такий, що становить спільне психологічне підґрунтя певної культури і дає "змогу безладний потік різноманітних вражень спрямувати свідомістю і душею у рідне поле діяльності" [23:187]. Дефінуванням національної ментальності як шару "людської свідомості, який не прорефлектований, не усвідомлений повністю, потаємний від самих його носіїв" [31:57] наголошується на його психосемантичній континуальності, пов'язаній з глибинними структурами, інтеріоризованими у площині колективного підсвідомого, яке є "певною сукупністю... стереотипів поведінки" [36:132]. Цим фактом актуалізується психонетичний принцип сучасних гуманітарних досліджень [27:40], який "поширює галузь усвідомленої маніпуляції смислами" [6:25] за рахунок фіксації таких межових понять психічного комплексу, як підсвідоме, чи ж колективне підсвідоме,

де "утримується весь духовний спадок людської еволюції, що відродився в структурі мозку кожного індивідуума" [35:168]. Отже, ментальність являє собою усталену аксіоматику смислових орієнтацій потенційної діяльності, пов'язану з раціонально-ірраціональним діапазоном можливих мисленнєвих реакцій та поведінкових комплексів. Я. Радевич-Винницький у цьому аспекті зазначає, що "ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму" [25:199], і, корелюючи з факторами пристрасті, волі та розуму в троїстій моделі національного характеру С. Мадаріаги, окреслює, на нашу думку, основні напрямки ментальних актуалізацій.

Видатні українські учені М. Костомаров, Д. Чижевський, В. Липинський, М. Драгоманов, М. Грушевський, О. Кульчицький та ін., звертаючись до феномену українського менталітету, виокремлювали подібні риси, характерні для логіко-емоційного життя та власне вольових настанов нації. Так, М. Костомаров зазначав, що "у вдачі українського народу переважає особиста воля" [16:321]. Душевні особливості нації підкреслює Д. Чижевський: "безумовною рисою психічного складу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм... Поруч з цими рисами стоять і індивідуалізм та стремління до свободи в різних розуміннях цього слова" [21:19], акцентуючи на емоційній домінанті українства. Цей факт, на нашу думку, можна вважати свідченням на користь високонтекстності української культури взагалі, оскільки глибинна емоційність національного менталітету характеризує колективістські культури на відміну від низькоконтекстних індивідуалістичних [див. 39].

Унезалеження України спричинило до актуальності наукових розвідок, пов'язаних з дослідженнями ментальності, оскільки треба "знати, хто ми є, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі" [33:1У]. Учені відзначають, що українському світобаченню передусім властивий універсалізм, "певним центром якого виступає "жіноче начало", втілене в образі (архетипі-Т. К.) "доброї матері-землі" [23:194], який "вербалізується в багатьох варіантах, одним з яких є матір-природа (добра земля), що переноситься на рідну землю взагалі (неньку-Україну)" [10:166]. Наголошується також і на пріоритеті морального, консерватизмі, зумовленім традиційністю поглядів, почутті "власної гідності та поваги до гідності

чужої, схильності до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися" [36:172] і зрештою реалізувалися в індивідуалізмові, який "виявляється у тому, що називається отаманщиною. Це знову лірична втеча від твердих форм, від гарантованих берегів, від загального і кінцевого" [7:55]. Підкреслюється горизонтальність українського менталітету, кордоцентричність, споглядальність і разом з цим- толерантність, правдошукання, душевне багатство, глибинне осягнення першоструктури буття, висока релігійність, бо ж "народ, якому властиве всепрощення- "християнський народ" [25:202]. Останнє яскраво вербалізується в паремійних прикладах, моралі і життєвих настановах українців, а також підтверджується нашими експериментальними даними (див. нижче) і відзначається представниками Української Церкви (йдеться про нашу бесіду з настоятелем Української Церкви Різдва Христового отцем Олександром). Як видно, опис феномену ментальності як глобальної психологічної універсалиї є конче складною проблемою, бо торкається глибинних імплікатур етносу, вияв яких ускладнений розмаїттям їхніх психосемантичних взаємозв'язків і кореляцій, що зумовлює багатомірність смислових конденсацій і змішувань та відповідних дефінувань. Оскільки ж ментальність, пов'язувана з підсвідомим, яке, за Ж. Лаканом, являє собою "ту частину конкретного мовлення в його трансіндивідуальній якості, якої не вистачає суб'єкту, щоб поновити цілісність (континуальність) його свідомого (тобто дискретного) мовлення" [19:98], і співвідносна з духом нації, то особливої актуальності набуває аналіз її (ментальності) мовленнєвого вияву, оскільки "людина лінгвізує свій світ... Людина живе у світі, перестворюванім безперервно за допомогою її власної мови" [37:115], яка "концентрує енергію духу" [32:273] і сама є "духовною енергією народу,... закарбованою у певних звуках" [11:349]. Таким чином, до аналізу ментальних орієнтирів має обов'язково залучатись лінгвістичний аспект, інтерпретований у соціальному контексті особистісної та етнічної психології і філософських універсалиї, бо на сьогодні принцип експансіонізму [17:207] є інструментарем не тільки для лінгвістичної галузі знань, а й для всієї загальнонаукової методології, скерованої на багатомірний, комплексний аналіз феноменів людського буття.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують дослідження

у галузях психо- та етнолінгвістики, соціоніки та нейролінгвістичного програмування, зокрема, у межах яких актуалізуються міжнаукові зв'язки мовознавства з психологією, логікою, семіотикою, філософією, нейрофізіологією, культурологією, етнологією тощо, а отже, забезпечується стереометричність аналізу.

Соціоністські традиції ґрунтуються на психоаналізі З. Фрейда, базовій типології К.-Г. Юнга та теорії інформаційного метаболізму А. Кемпинського і становлять собою функціональне поєднання аспектів психології, соціології та інформатики, скероване на опис інформаційної структури людської психіки. Фундатором цієї новітньої галузі є литовська дослідниця А. Аугустинавічуте, яка деталізувала і творчо розвинула зазначені теорії, спираючись на те, що неадекватність інтерактивного спілкування детермінується специфічністю особистісних фільтрів сприйняття, оригінальність, виключність яких і формує інтелектуальний тип людини, визначаючи "спосіб, у який індивід сприймає інформацію ззовні і якій селекції цю інформацію піддає" [3:15]. Послідовники А. Аугустинавічуте застосували особистісну теорію інформаційного метаболізму до аналізу соціальної психіки і розробили цілу низку нових інтелектуальних технологій, які використовуються у педагогіці, кадровому менеджменті, в розробці систем штучного інтелекту тощо. Розроблені методи інтегральної соціоніки, як зазначають учені, "дають змогу встановити і чітку структуру ментальності етносу" [8:14]. Так, були встановлені фрагменти ментальних моделей етносів Росії, США та України, де представникам української ментальності властива "інтроверсія... Велике значення надається міжособистісним, родинним і соціальним відносинам. Невисока здатність протистояти зовнішньому тискові... Генерація ідей переважно в гуманітарній сфері. Віра у свою особливість, виключність... Орієнтація на минуле, "славні традиції", консерватизм" [8:26], що взагалі співпадає з положеннями класиків української філософської думки. Звичайно, на сьогодні результати соціоністських досліджень є досить актуальними, оскільки можуть використовуватися в гуманітарних, соціальних, інформаційних та політичних технологіях, скерованих, зокрема, на пропаганду, агітацію, рекламу. Але ж категоричність, з якою пропагуються ці досягнення, часом викликає "апокаліптичну" напругу і роздрато-

ваність, приміром, коли зазначається, що "держави і спільноти, які не зможуть чи не захочуть використовувати методи соціоніки, можуть втратити з часом свої переваги" [8: 29]. Цей факт свідчить, як ми вважаємо, про "недостатність" комунікативного інструментаря соціоніки і неухвагу до лінгвістичних аспектів взагалі, що підтверджує думку про необхідність застосування комплексного підходу у вивченні такого складного явища, як ментальність, де мають враховуватися не тільки психологічні чинники, а й обов'язково- мовленнєве існування людини, її "вербалізований ментальний лексикон" [27:63].

У цьому аспекті ми вважаємо перспективною галузь нейролінгвістичного програмування (НЛП), яке органічно поєднує аналіз психофізіологічного і мовленнєвого існування людини, кваліфікуючи особистість як неподільну єдність фізіології та психосистеми (глибинна структура), умотивованість якої реалізується на рівні вербальної поведінки і аналогових сигнатур у поверхових структурах. Увага до репрезентативних систем особистості тут корелює з гіпотезою подвійної атрибуції П. Рікера, де наголошується на тому, що "початковими базовими особливостями є тіла, оскільки вони відповідають у первісній якості критеріям локалізації в єдину просторово-часову схему" [26:44] і виступають фактором, який інтегрує людину до універсальної площини суспільної сутності.

Глибинні структури особистості тут пов'язуються з рівнями духовності (співвідносною з архетипами колективної свідомості К.-Г. Юнга), самоідентифікації, настанов і цінностей та власне здібностей, які актуалізуються на рівні поведінки та оточення [12:95]. Як бачимо, це відповідає усталеному в сучасній психології погляду на структуру індивідуальності і є деталізацією відомої схеми С. Рубінштейна, орієнтованої на виділення у відповідному аспекті шарів скерованостей, знань, умінь і навичок та індивідуально-типологічних особливостей. Зазначимо, що умотивованість людської діяльності в НЛП ґрунтується здебільшого на персонологічних концепціях психогенетичного підходу, які відповідають первинній настанові НЛП — бути "мистецтвом особистісного удосконалювання".

Оригінальність індивідуальної репрезентації тут пояснюється,

зокрема, і особистісними метапрограмами, які існують "у кожного з нас на рівні психіки... і пропускають через певний фільтр все намічене нами" [1:59]. До основних метапрограм належать екстернальна/інтернальна особистісна референція, відцентрово-доцентрова мотивація, зіставно-протиставний фокус порівнянь, аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів дійсності, та суб'єктивно-об'єктивні пріоритети у процесах спілкування [20]. Указані метапрограми (зазначимо, що кількість виділюваних ученими метапрограм різна і ми зупиняємося на найчастотніших і найактуальніших з нашої точки зору), отже, фіксують власне особистісні скерованості і мотиваційні уподобання, інтерактивні напрямки перцепції та шляхи інформаційної діакритизації дійсності. Метапрограми (МП) є певною організаційною структурою, "в якій задіяно особливості індивідуальних репрезентативних систем, нейрологічну організацію, здатність сприйняття з трьох різних позицій, особливості взаємодії когнітивного свідомого розуму з творчим безсвідомим, особливості уваги, а також інші фільтри сприйняття" [30], що дозволяє вважати МП певним "силовим полем", в якому сконцентровано концептуальну інформацію про когнітивну та аксіосистемну орієнтованість особистості, актуальну (для індивіда) сегментацію дійсності та пріоритетні шляхи кодування/декодування релевантних сенсорних блоків. Таким чином, йдеться про відбиття у МП особистісного модусу мислення, що, у свою чергу, дозволяє вважати їх певними корелятами феномену ментальності, оскільки МП "визначають якості і взаємозв'язки переживань і інформації, яка відтворюється тою чи іншою когнітивною стратегією" [12:267] і є "ключовими моментами у процесах мотивації і прийняття рішення" [22:189]. Це розкривається через виокремлення характерологічних рис, які відрізняють особистості одна від одної і містять концептуальні ознаки, що інтегруватимуться у структурований комплекс індивідуальної "самості". Таким чином, можна припустити, що складники особистісної психоструктури корелюватимуть з наведеними МП. Але ж обсяг виокремлюваних характерологічних рис особистості в різних дослідженнях є неоднаковим через неспівпадання наукових точок зору щодо системотвірних потенцій виділюваних психоознак. У цьому питанні ми дотримуємося психо-

логічних теорій, що ґрунтуються на факторному аналізі, серед яких на особливу увагу заслуговують модель особистості "велика п'ятірка", що її укладено Л. Ф. Бурлачуком та С. Д. Корольовим на матеріалі української та російської мов [9], "Circumplex"-модель С. Шварца [38] та матриця складників особистісної психоструктури Л. Х'єлла і Л. Зіглера [34].

Перша з указаних моделей вичленовує як системотвірні елементи особистості фактори екстра/інтравертованості вищих психічних функцій, інтелекту, конформності/активності, емоційної стабільності та рівня соціальної адаптації. У "Circumplex"-моделі оцінювання особистісних і соціальних властивостей індивіда здійснюється за десятьма позиціями, які згруповано у два блоки, що відбивають за принципом біполярності особистісні вектори традиційності/проактивності та самоутвердження у спільноті/долання себе. У моделі Х'єлла-Зіглера особистісну психоструктуру теж представлено у вигляді комплексу, що складається з бінарних опозицій, які відбивають найхарактерніші шляхи самовиявлення. На думку учених, такими константами є 1. свобода-детермінізм; 2. раціональність-ірраціональність; 3. холізм-елементалізм; 4. конституціоналізм-інвайроменталізм; 5. змінність-незмінність; 6. суб'єктивність-об'єктивність; 7. проактивність-реактивність; 8. гомеостаз-гетеростаз; 9. пізнавальність-непізнавальність. Як видно, до повторюваних ознак у наведених дослідженнях належать когнітивно-емоційна кваліфікація особистості, її референціальні характеристики, співвідносні з вольовими настановами, рівень соціальної адаптованості та пріоритетні шляхи інформаційної обробки. Указані характеристики, спроектовані на комунікативну вісь (бо ж "тільки у діалозі, у взаємодії людини з людиною розкривається і "людина в людині", як для інших, так і для самої себе" [5:434]), співвідносні з певними МП і "лежать в основі людських уявлень про світ і про своє місце у цьому світі, а отже, визначають вчинки і поведінку людей" [13:52]. Так, відцентрово-доцентрова умотивованість передбачає "рух у напрямку до чогось позитивного чи від чогось негативного" [12:267], що корелює з гомеостатикою мотивації як такої, що скерована на зменшення особистісної напруги порівняно з вектором самореалізації, прагненням до реалізації мети, характерним для гетеростазу. Екстернальна/ін-

тернальна особистісна референція описує "процес використання людиною власних відчуттів, репрезентацій і критеріїв як основного джерела дій і виміру успішності цих дій" [12:269] і розглядається як "локус контролю", згідно з яким людина пояснює свої успіхи чи невдачі зовнішніми або внутрішніми причинами. Метапрограми зіставно-протиставного фокусу порівнянь орієнтовані на виявлення специфіки у процесах інформаційної обробки і реалізуються у виборі релевантних холістично-елементалістських стратегій, скерованих або на комплексність, "гештальт" сприйняття універсуму, або на його деталізацію, де "розмір узагальнення взаємопов'язаний з розвитком репрезентативних систем і домінуванням одного з двох типів мислення" [30] і т. і.

Отже, можна сказати, що МП як актуалізовані сегменти ментальності уособлюють суб'єктивні цінності, пріоритетні засоби обробки зовнішньої інформації та актуальні напрямки інтерактивного спілкування, що певною мірою відбиває особистісну психоструктуру в її співвідносності з дійсністю. Проте гносеологічні аспекти особистісної психології можуть бути екстрапольовані і на лінгвокультурні спільноти, бо оскільки "народи складаються з особистостей і стикаються між собою через посередництво особистостей, то все сказане про своєрідність і замкненість особистості застосовується і до народу" [24:161]. Ф. Кессіді у цьому аспекті зазначає: "кожна нація- це свого роду індивідуальність, жива цілісність, головними ознаками якої є особливості психічного складу і типів мислення" [15:37], що і дозволяє припустити релевантність указаних МП у дослідженні актуальних параметрів національної ментальності. Оскільки ж перетворення уявлень в поняття як виключно людську форму думки "можна здійснити тільки через посередництво слова" [24:30], а МП, які "скеровують і керують нашими мисленнєвими процесами" [12:266], відповідно "фільтрують наш досвід і ми передаємо його за допомогою мови, то певні патерни мови виявляються типовими для певних метапрограм" [22:89]. Отже, глибинна нейропсихологічна детермінованість МП як специфічних індикаторів особистісної психоструктури реалізується у поверхових структурах мовлення, одним з аспектів аналізу якого в НЛП є метамодельна ідентифікація. Метамодельні маркери пропонуються в НЛП як засіб для поновлення

глибинного сенсу інформації, а отже, слугують певними позначками сенсових лакун поверхової структури повідомлень, концептуальне оформлення яких співвідносно, як зазначалось, з первинними процесами мисленнєвої діяльності, що діють у площині "архетипів колективного безсвідомого". У такому разі можна припустити, що мовленнєва ідентифікація (через метамодель, зокрема) сприятиме не тільки реконструкції актуальної інформативності, а й вилученню афектованих, за термінологією І. Канта, сенсових зон, які лексикалізуються відповідними номенами чи сигнатурами і корелюють з ментальними орієнтирами особистості-соціуму. Уживаність певних елементів метамоделі ми пов'язуємо з усталеною динамікою у процесах вербалізації мисленнєвої континуальності, що і зумовлює специфічність мовленнєвих об'єктивацій, ототожнюваних з поняттям лінгвоментальності. Таким чином, маємо ланку ментальність (МП)- лінгвоментальність (мета-модель, зокрема), де ментальність відбивається у метапрограмах, вербалізація яких передбачає метамодельну маркованість, що допомагає зрозуміти особливості акцентованих зон.

Факти метамодельної маркованості реалізуються на лексико-семантичному та морфолого-синтаксичному рівнях, що дає змогу їх досить чіткої фіксації. Ураховуючи наведені положення, ми здійснили спробу експериментального виявлення певних ментальних орієнтирів (МП) українців, актуалізованих у площині вербаліки та власне психологічних мотивацій і скерованих на актуалізацію автостереотипів, оскільки загальна емпатична комунікація передбачає перш за все розуміння себе "самого як іншого" [26], уміння розкодувати внутрішню систему власного "я". В нашому експерименті взяли участь 76 студентів ОНУ (філологічний факультет), українців за національністю, яким пропонувались 4 блоки завдань. У першому блоці, скерованому на власне автостереотипні характеристики, студенти мали назвати 5 основних рис, що, на їх думку, властиві українцям. Це завдання дублювалось у 4 блоці, де з наведених 26 ознак, співвідносних з 10 провідними критеріями, треба було вибрати 10, в яких найяскравіше відбивається національний характер. Методика проведення експерименту та перелік психоознак співвідноситься з теорією "Circumplex"-моделі С. Шварца [38]. У такий спосіб було отримано близько 760 відпо-

відей, статистичний аналіз яких свідчить про культурологічну орієнтованість аудиторії до метисованого типу з "гарячою" домінантою, де "дозволяється співіснування і взаємодія вербальних та невербальних імплікатур конфліктного характеру" [29:31]. Це підтверджується і пріоритетністю тяжінь до самовизначення, універсалізму та гедоністичних мотивів порівняно з невисоким рівнем конформності, традиційності та безпеки.

У першому блоці актуальними вважались такі риси (наведено найхарактерніші): гостинність(28), працьовитість(20), щирість(20), волелюбність(17), доброта(16), любов до їжі(15), доброзичливість(14), зберігання та шанування своєї культури-вірність традиціям(14), героїчність(12), весела вдача(11), співучість(11), патріотизм(9), шанобливість-до батьків і взагалі(7), дружелюбність(6), емоційність(6), лінощі(6), пияцтво(6), привітність(6), довірливість(5), розум(5), краса(4), лагідність(4), хазяйновитість(4), чесність(4), балакучість(3), гумор(3), комунікативність(3), кордоцентричність(3), людяність(3), мрійливість(3), мудрість(3), незалежність(3), оптимізм(3), простота(3) тощо. Указані характеристики цікаво порівняти з автостереотипами російського студентства, які свідчать, що "російська культура "м'яка", тут на першому плані- неформальні, "душевні" людські відношення, росіянин добродушний, чуйний, щедрий і гостинний, веселий і безтурботний" [14:214]. Ми ж можемо припустити, що ідентична "м'якість" українців є концентрованішою, раціональнішою (що, до речі, відбивається певним чином і у фонетичній системі мови- збереженні вокалічної інформації у більшості позицій, консонантної енергії тощо).

Третій блок мав допоміжний характер і скеровувався на уточнення автостереотипних уявлень через застосування методики З. В. Сікевич, ґрунтованої на оцінюванні за 5-бальною шкалою пареміологічних одиниць як таких, що відповідають або не відповідають національному характерові [28]. З наведених нами 24 прислів'їв, деякі з яких дублювались, актуальні (йдеться про перевагу позитивних оцінок більше, ніж у 50%) окреслюють пріоритети таким чином: за патріотичної переваги "власного" над "чужим" ("лучше своє латане, ніж чужеє хватане": "5"-38, "4"-20, "3"-9, "2"-6, "1"-3 та майже тотожне оцінювання "чи сіре, чи чорне, а все своє

добре") студенти схильні були вважати типовими для українців соціокультурну адаптованість ("в чужій церкві свічок не поправляй": "5"-31, "4"-31, "3"-7, "2"-2, "1"-5), індивідуалістичні характеристики ("своя сорочка ближча до тіла": "5"-33, "4"-20, "3"-16, "2"-2, "1"-4 та тотожні "моя хата с краю, нічого не знаю" і "брат мій, а хліб їж свій), щирість ("з перцем- не з перцем, аби з щирим серцем": "5"-61, "4"-10, "3"-3, "2"-0, "1"-2), сміливість і гордовитість ("аби не лежачого татари взяли": "5"-34, "4"-26, "3"-7, "2"-5, "1"-4), релігійність ("без Бога- ні до порога": "5"-33, "4"-23, "3"-14, "2"-3, "1"-3), волелюбність ("життя не має ціни, а воля дорожча за життя": "5"-59, "4"-13, "3"-2, "2"-0, "1"-1), національну терплячість ("з дужим борються, з багатим судиться- так лучче покинь": "5"-27, "4"-23, "3"-12, "2"-11, "1"-2 та подібне "авжеж: не все битимуть, колись і перестануть"). Менш характерними виявились пияцтво ("до церкви- то й грязько, а до шинку- хоч попід тином": "5"-23, "4"-19, "3"-18, "2"-7, "1"-8), войовничість ("ганьбою не візьмеш, так силою діймеш": "5"-8, "4"-23, "3"-26, "2"-9, "1"-9), лінощі ("аби день до вечора": "5"-13, "4"-15, "3"-25, "2"-8, "1"-14), що в основному корелює з результатами першого та четвертого блоків. Додамо, що фактичний матеріал добирався зі "Збірки малоросійських прислів'їв та приказок" Олександра Васильовича Шишацького-Ілліча [18:45-118].

Питання третього блоку мали на меті виявити локалізацію контролю (локус контролю) як особистісної властивості, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Це явище ґрунтується на феномені каузальної атрибуції, процеси якої, за думкою Г. Андрєєвої [2], становлять основний зміст інтерактивного існування людини. Студенти мали закінчити речення, пов'язані з каузальною аргументацією позитивних/негативних ситуацій. Відповіді дають змогу твердити про наявність більшості екстернальних альтернатив, щоправда, за певної актуальності інтернальних тенденцій.

Крім того, експеримент скеровувався і на виявлення відцентрово-доцентрових експлікацій в особистісній аксіосистемі студентів. Зазначимо, що методика проведення цього досліджу є трансформованим відповідником тесту-питальника Є. Рогова [4:131-

135], де в нашому варіанті вирішено було надати експерименту більшої "вербалізованості". Студентам теж пропонувалось закінчити речення. Отримані результати засвідчують доцентрову орієнтацію студентства, скеровану на перевагу проактивних настанов порівняно з відцентровими. Цікаво, що вербальні вияви останніх передбачають вживання сегментів не/ні, які в НЛП вважаються стресогенними факторами.

Отже, вважаємо, що поєднання лінгвістичних, психологічних та соціологічних методик у виявленні автостереотипів є релевантним засобом досліджень, результати яких можуть застосовуватись для емпатичного конструювання як загальної комунікації, так і міжособистісної взаємодії.

1. **Алдер Х.** НЛП: современные психотехнологии. — СПб, 2000.
2. **Андреева Г. М.** Социальная психология. — М., 1996.
3. **Аугустинавичюте А.** О дуальной природе человека. — К., 1997.
4. **Батаршев А. В.** Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. — М., 1999.
5. **Бахтин М. М.** Проблемы поэтики Достоевского. — М., 1972.
6. **Бахтияров О. Г.** Постинформационные технологии: введение в психонетику. — К., 1997.
7. **Братасюк М.** Исторична доля та дух українського етносу// Культурне відродження в Україні. — Тернопіль, 1993.
8. **Букалов А. В.** Соционика: гуманитарные, социальные, политические и информационные интеллектуальные технологии XXI века// Соционика, ментология и психология личности. — 2000. — №1.
9. **Бурлачук Л. Ф., Королев Д. К.** Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности// Вопр. психологии. — 2000. — №1.
10. **Вороновська Л.** Вербалізація етнічних архетипів у релігійному житті українців// Християнство й українська мова. — Львів, 2000.
11. **Гумбольдт Вильгельм фон.** Избранные труды по языкознанию. — М., 1984.
12. **Дилтс Р.** Моделирование с помощью НЛП. — СПб, 2000.
13. **Дюби Ж.** Развитие исторических исследований во Франции после 1950г. // Одиссей. Человек в Истории. — М., 1991.
14. **Кармин А. С.** Основы культурологии. Морфология культуры. — СПб, 1997.
15. **Кессиди Ф.** Народ и нация//Философская и социологическая мысль. — 1992. — №6.
16. **Костомаров М. І.** Мысли южнорусса// Слов'янська міфологія. — К., 1993.
17. **Кубрякова Е. С.** Эволюция лингвистических идей во II половине XX века // Язык и наука конца XX века. — М., 1995.

18. **Кудрявцева З.** Пареміологічна спадщина Олександра Шишацького-Ілліча. — Чернігів, 1999.
19. **Лакан Ж.** Семинары, книга II: "Я" в теории Фрейда и в технике психоанализа. — М., 1999.
20. **Любимов А.** Мета-программы. Dokument HTML- [http://www. syntone. ru/ lubimov/index](http://www.syntone.ru/lubimov/index).
21. **Нариси** з історії української філософії. — К., 1992.
22. **О'Коннор Дж., Сеймор Дж.** Введение в нейролингвистическое программирование. — Челябинск, 1997.
23. **Основи** етнодержавознавства. — К., 1997.
24. **Потебня А. А.** Мысль и язык. — М., 1999.
25. **Радевич-Винницький Я.** Україна: від мови до нації. — Дрогобич, 1997.
26. **Рікер П.** Сам як інший. — К., 2000.
27. **Селиванова Е. А.** Когнитивная ономазиология. — К., 2000.
28. **Сикевич З. В.** Русские: образ народа. — СПб, 1996.
29. **Сорокин Ю. А.** Вербальные и невербальные этнические импликатуры// International Conference "Concepts of humans and behavior patterns in the cultures of the east and the West: interdisciplinary approach". — М., 1998.
30. **Сухинин И.** Фильтры мета-программ. Dokument HTML- [http://www. nlpcenter. ru/ magazine/2/suhinin](http://www.nlpcenter.ru/magazine/2/suhinin).
31. **Феномен** нації. Основи життєдіяльності. — К., 1998.
32. **Флоренский П. А.** У водоразделов мысли. Соч. Т. 2. — М., 1990.
33. **Храмова В.** Вступ // Шлемкевич М. Загублена українська душа. — К., 1992.
34. **Хьелл Л., Зиглер Л.** Теории личности (Основные исследования и применение)-СПб, 1997.
35. **Юнг К.-Г.** Архетипи колективного несвідомого// Читанка з історії філософії у 6 книгах.
36. **Юрій М. Т.** Етногенез та менталітет українського народу. — К.,1997.
37. **Moss D., Keen E.** The Nature of Consiousness, The Existential-Phenomenological Approach, 107-120// The Methaphors of Consiousness. — New York: London, 1981.
38. **Schwartz S. H.** Cultural dimensions of values: Toward an understanding of national differences// Kim U., Triandis H., Yoon G. (eds.). Individualism and collectivism. — London, 1992.
39. **Triandis H. C.** Culture and social behavior. — N. Y., 1994.